

LUISA PASTOR COSSOS DE FÀBRICA

CÀTEDRA
ANTONI MIRÓ
D'ART CONTEMPORANI
UNIVERSITAT D'ALACANT

AJUNTAMENT D'ALCOI
AJUNTAMENT D'OTOS

Sabadell
Fundació

COSSOS DE FÀBRICA

LUISA PASTOR
COSSOS DE FÀBRICA

CÀTEDRA ANTONI MIRÓ D'ART CONTEMPORANI
MUA MUSEU UNIVERSITAT D'ALACANT

Publicacions de la Universitat d'Alacant
03690 Sant Vicent del Raspeig
publicaciones@ua.es
<http://publicaciones.ua.es>
Telèfon: 965 903 480

Aquest llibre va gaudir d'una ajuda per a la producció d'exposicions, en concepte de materials i la publicació del catàleg convocada per la Càtedra Antoni Miró d'Art contemporani de la Universitat d'Alacant i Fundació Sabadell

© Luisa Pastor
© d'aquesta edició: Universitat d'Alacant,

Càtedra Antoni Miró d'Art Contemporani:
Director Acadèmic: Armand Alberola
Director Tècnic: Josep Sou

ISBN: 978-84-1302-018-1
Dipòsit legal: A 561-2018

Disseny de coberta: Antoni Miró
Maquetació: AMB i AGA
Impressió i enquadernació: Gràfiques Alcoi, S.L.U.

Aquesta editorial és membre de la UNE, que garanteix la difusió i comercialització nacional i internacional

COSSOS DE FÀBRICA

No cal que us preocupeu:
hi ha lloc per a tots.
La fàbrica és un ventre enorme
—garantit, altrament, per anys i panys—
que digereix tot allò que es presentació
lentament, potser sí, i amb rebombori,
però amb una eficàcia indubtable;
som innumbrables a testificar-ho.
Buideu-vos les butxaques, això sí,
de somnis, de llegendes, d'esperances.
Llenceu-ho al riu, que l'aigua ho purifiqui;
és un consell d'amic;
la delicada funció digestiva
no tolera residus que no es venen.
Orienteu-vos de cara al progrés
—en som fills, no ho sabíeu?—
i no oblideu que sempre
val més tenir que no pas penedir.
La fàbrica us resol tots els problemes
llevat del de la mort, almenys per ara.
Siguen-ne conscients i practiqueu
l'ascetisme integral a marxes dobles.
Hom ha establert premis especials
per a aquells que visiten menys el wàter.

Miquel Martí i Pol, *La fàbrica*.

I. INTRODUCCIÓ

El projecte artístic “Cossos de Fàbrica”, fruit de la beca d’Art Contemporani de la Càtedra Antonio Miró de la Universitat d’Alacant i la Fundació Sabadell, és una proposta plàstica i conceptual que, des d’una disciplina artística multidisciplinària –fotografia, cartes comercials, fil, paper o fotocollage–, pretén construir un dispositiu polític i poètic, des d’on donar veu als centenars de persones que han treballat en les fàbriques d’Alcoi, en l’època de la Revolució Industrial, especialment, a les dones i els xiquets que, segons l’historiador Pedro María Egea Bruno¹, esdevenen les forces mitjanes que aconsegueixen tirar endavant el treball de la fàbrica. Així, a partir d’una proposta artística amb fins expositius, la meua intenció és investigar el cos de l’obrer, com a força de treball: “cos de fàbrica, de taller, d’obra, d’oficina”, en paraules de filòsof francès Jean-Luc Nancy², per crear una sèrie d’obres, a partir dels conceptes de ‘petjada’, ‘absència’, ‘espectre’ o ‘fantasma’, que recullen el testimoni de la memòria i el dolor de l’absència, que porta amb si l’inevitable pas del temps. I en aquest context, travessat per diferents dispositius de poder, el cos de l’obrer perd la seva singularitat irreductible, per esdevenir una simple mercaderia, sotmesa a les demandes productives del sistema capitalista.

Fotografia de l’arxiu personal de J. Aura. Classe obrera d’Alcoi, 1885.

- 1 Recollit en el text: “La clase obrera de Alcoy a finales del siglo XIX”, Múrcia: Edicions Càtedra de Historia Contemporànea, Universitat de Múrcia, 1984, pàg. 136
- 2 Jean-Luc Nancy (2003): *Corpus*, Madrid: Arena Llibres, pàg. 75.

II. APROXIMACIÓ HISTÒRICA A LA PROPOSTA PLÀSTICA

Aquesta investigació plàstica parteix de les conseqüències històriques de la industrialització a la ciutat d'Alcoi, a la fi del segle XIX i principis del segle XX, que esdevenen l'eix vertebrador d'aquest projecte artístic, ja que es tracta d'una ciutat rellevant, en l'àmbit nacional, en l'època de la Revolució Industrial. D'aquesta manera i gràcies a un immillorable aprofitament hidràulic de la zona, Alcoi aconsegueix destacar en el sector tèxtil, metal·lúrgic o en la indústria paperera. Així, amb la ribera del riu Molinar proveint d'energia hidràulica, la ciutat alcoiana incrementa la seua població, davant l'augment considerable de treball a les fàbriques, fet que té una sèrie de conseqüències desfavorables per a la vida de l'obrer, ja que es veu obligat a incrementar les hores de rendiment en l'empresa, que deixen d'oscillar entre 9 i 12 hores diàries, per a passar a una màxima de 18 hores, cobrant un salari que no arriba a superar, en la majoria dels casos, els 12 o 16 reals per dia.³

No hi ha cap dubte que les condicions socials i laborals dels treballadors de la indústria alcoiana són cada vegada més precàries i, de fet, les empreses necessiten nova mà d'obra i, de manera progressiva, les dones i els menors d'edat es van incorporant a les fàbriques, contribuint a impulsar el sistema productiu i (re)productiu del capitalisme: les dones, tot i que reben menys retribució, busquen feina fora de casa, ja que només amb el salari del cònjuge no poden atendre les necessitats de la llar; els menors d'edat, al seu torn, són contractats amb tan sols sis anys, en el cas dels xiquets, i vuit anys, en el cas de les xiquetes, treballant les mateixes hores que un adult i, fins i tot, en horari nocturn, si ho fan en la indústria paperera. Ací en recull un breu relat:

A les fàbriques de paper –notificarà un treballador– hi ha molts xiquets [...] els quals s'envien a la casa a les nou del matí perquè tornen a les cinc de la vesprada a fi de treballar durant la nit. [...] Quan tornen a la fàbrica se'ls dedica a picar el paper, operació summament perillosa. Faltats de descans com estan els xiquets, o sobrats de vivesa i de impremeditació pròpies de la seua edat, o s'adormen o es distrauen jugant i amb la major facilitat pot agafar-los el martell una mà quedant inútils per a tota la vida. (El Serpis, 1884)⁴.

En aquest sentit, segons descriu la Comissió de Reformes Socials (CRS)⁵, les condicions laborals a les fàbriques papereres alcoianes són realment molt dures i perilloses, per als centenars de xiquets i de xiquetes que passen llargues hores del dia, sota un estat d'insalubritat i cansament que propicia, moltes vegades, mutilacions o greus malalties. A més, a l'octubre de 1889⁶, tenim constància d'una vaga dels treballadors alcoians de la indústria paperera, pels maltractaments rebuts, a mans d'un dels capatassos de la fàbrica. Aquesta situació ve succeint des de principis del segle XIX, però el dia 2 de març –tal com recull el Diari de Sessions, amb data 18 de març de 1821–, els treballadors alcoians i, concretament,

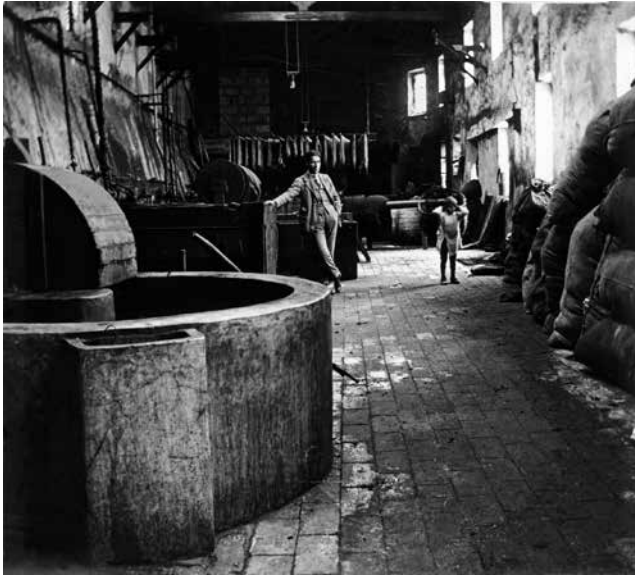
3 Dades recollides en el text "La clase obrera de Alcoy a finales del siglo XIX", Múrcia: Edicions Cátedra de Historia Contemporánea, Universitat de Múrcia, 1984 pàg. 135.

4 Aquest text forma part de les Declaracions de la sessions informatives de la Comissió de Reformes Socials (CRS), realitzada a la tardor de l'any 1884. El Serpis 1884.11.21.

5 Per a més informació veure: Comissió de Reformes Socials, Informació oral i escrita, practicada en virtut de la Reial Ordre de 5 de desembre de 1883. Madrid. Impremta de Mínesa dels Rius. 1889 i 1891. Toms III-IV.

6 Aracil Martí, R. i García Bonafé, M. Moviments socials d'Alcoi: 1 intent de cronologia, en el I Congrés d'Història del País Valencià, celebrat a València del 14 al 18 d'abril de 1971. Vol. 4, 1974 (Edat Contemporània), pp. 133-140.

els filadors i els cardadors tenen una primera expressió premarxista, en contra de les màquines de la Revolució Industrial, conegut com a moviment ludista, que els porta a incendiar i a destrossar un total de 17 màquines i altres eines, per valor de 2 milions de reals. No obstant això, aquesta primera manifestació nacional ludista dels obrers alcoians té una vida relativament curta, ja que els dirigents obrers comprenen que la precarietat de la seva vida laboral no té a veure amb el funcionament de les màquines, sinó més aviat amb les condicions infrahumanes que imposen els capatassos de les empreses alcoianes.

Fotografia de l'arxiu personal de J. Aura. Treball infantil, Alcoi.

III. ANTECEDENTES PLÀSTICS A LA PROPOSTA

Ja no hi ha ni home ni natura, únicament el procés que els produeix a un dins de l'altre i s'acobla les màquines. A tot arreu, màquines productores o desitjoses, les màquines esquizofrèniques, tota la vida genèrica: jo i no-jo, exterior i interior ja no vol dir res.

G. Deleuze i F. Guattari, *Antiedipo*.

Molts són els artistes que han treballat en l'època de les avantguardes històriques –especialment en els corrents artístics del futurisme i el dadaisme–, sobre la idea de la mecanització del cos. Trobem

referents a principis del segle XX, en obres de Picabia, Man Ray, Duchamp, en els maniquís de Grosz, alguns fotomuntatges de Hannah Höch o, per exemple, el cap mecànic de Haussmann, en què l'ésser humà es converteix en màquina i es robotitza. Així, l'any 2008 i 2009, a partir de la fascinació per l'art de les avantguardes, centre meua atenció en la importància del mecanisme circular de l'engranatge, partint de la roda dentada, com a (pro)motora del moviment de les màquines. D'aquesta manera, elabore una sèrie de collages, on la pintura i el dibuix es barregen amb objectes manufacturats, com són, el fil o el botó. En els anys 2009 i 2010, el meu interès artístic va més enllà dels simples engranatges i centre la meua atenció en el complex món de les màquines, per tal de subvertir les lleis que regeixen el món de l'economia i el treball, a partir del humor i la ironia i, d'aquesta manera, les obres s'allunyen d'una funcionalitat econòmica, qüestionant la lògica que regeix el sistema de mercat capitalista. Finalment, en els últims treballs plàstics, incorpore fragments i detalls de la figura humana, que subsisteixen acoblats a les entranyes de la màquina, creant una mena d'híbrid, entre el cos i la tecnologia, on el subjecte viu i mor alienat. Ara, en aquest nou projecte, el meu interès artístic i conceptual se centra en la figura que ocupa el treballador en la fàbrica alcoiana, en l'època de la Revolució Industrial, i acostee la meua investigació als cossos de fàbrica més vulnerables, immersos en un "ascetisme integral" –recordant el poema de Martí i Pol–, perquè els seus cossos i, per tant, les seues vides estan al servei de l'empresari i els seus interessos econòmics.

Fotografia de l'arxiu personal de J. Aura. Dones en fàbriques de paper, Alcoi.

IV. PROPOSTA ARTÍSTICA “COSSOS DE FÀBRICA”

1. Introducció

Allà on hi haja una especialització excessiva, un excés de divisió organitzada de la feina, l'home es veu degradat amb facilitat a nivell de mera funció al llit.

A. Huxley, Música a la nit.

Aquesta investigació plàstica part des d'una anàlisi multidisciplinària, a partir dels conceptes de 'arxiu' i 'empremta?', “en els que porte treballant diversos anys, per tal d'entrellaçar diferents disciplines, com són, la fotografia, el text o el collage, en una instal·lació final, en forma d'exposició, on la mateixa mostra també participe del mateix concepte de 'arxiu'. Així, a partir d'una immersió en la rica història de l'arqueologia industrial i l'abundant arxiu fotogràfic del col·leccionista J. Aura, al qual tant he d'agrair, centre meua atenció a investigar el període de finals del segle XIX i principis del segle XX, coincidint amb la Revolució Industrial i, també, amb l'aparició del tractat polític marxista *El Capital: Crítica de l'economia política*, en què Karl Marx analitza, de manera detallada, la relació de dominació que s'estableix entre les classes socials. En aquest sentit, em sembla important destacar que el dia 5 de març de 1852, des de Londres, Marx escriu una carta al seu amic i periodista Joseph Weydemeyer, recollida en les *Obres Escollides en tres toms*, on afirma el següent:

Pel que fa a mi es refereix, no em cap el mèrit d'haver descobert l'existència de les classes en la societat moderna ni la lluita entre elles. Molt abans que jo, alguns historiadors burgesos havien exposat ja el desenvolupament històric d'aquesta lluita de classes i alguns economistes burgesos l'anatomia econòmica d'aquestes. El que jo he aportat de nou ha estat demostrar: 1) que l'existència de les classes només va unida a determinades fases històriques de desenvolupament de la producció; 2) que la lluita de classes condueix, necessàriament, a la dictadura del proletariat; 3) que aquesta mateixa dictadura no és de per si més que el trànsit cap a l'abolició de totes les classes i cap a una societat sense classes (1974, pàg. 542).

Per tant, amb aquestes paraules, Marx destaca que molts historiadors i economistes burgesos són conscients de la lluita de classes, que enfronta proletaris i burgesos, com a conseqüència de les desigualtats socials. No obstant això, a hores d'ara, Marx arriba a la conclusió que, per pensar la lluita de classes, cal entendre la dictadura del proletariat com un trànsit cap a una societat sense classes socials. Així, a través d'una relectura de la dialèctica hegeliana de l'amo i l'esclau, el pensament marxista s'esforça per construir una societat sense classes i, per aconseguir aquest fi utòpic, es produeixen una sèrie de revolucions obreres, a principis del segle XIX, que lluiten després l'objectiu d'aconseguir una millora de les seues condicions laborals, salarials i socials. D'aquesta manera, el 1864⁷, a la ciutat de Londres, s'aprova el dret a la vaga, amb el suport de l'Associació Internacional de Treballadors i és, llavors, quan la revolució obrera guanya realment força. Una prova d'aquest associacionisme obrer és el cas de la mort de l'alcalde d'Alcoi, Agustí Albors Blanes, conegut com *el Pelletes*, que és fill d'un industrial paperer d'aquesta ciutat. La violenta mort del Pelletes ocorre dies després de l'assemblea del 7 de juliol, a la Plaça de Bous, on es convoca una vaga general, per demanar una millora de l'horari laboral –no més de 8 hores diàries– i un salari més elevat i, a més, es va a exigir a l'alcalde que faça de mitjancer amb els patrons, a favor dels drets que reclama, a hores d'ara, la classe obrera. No obstant això, com l'alcalde no

intercedeix davant de les peticions dels obrers, el dia 8 de juliol es produeix una vaga general, amb més de deu mil treballadors, que es concentren a la plaça de l'Ajuntament i, en aquest moment, el Pelletes ordena als guàrdies obrir foc contra els manifestants, ferint a uns quants i matant-ne a dos d'ells. Davant aquests esdeveniments i per por que, finalment, l'alcalde fuja de la ciutat, els treballadors –capitanejats pel mestre d'escola Severino Albarracín– s'organitzen per construir barricades i incendiar l'Ajuntament, on l'alcalde queda atrapat. Després de dos dies, en no tenir possibilitat d'escapatòria, l'alcalde Agustí Albors, en un intent per parlamentar amb la classe obrera, és tirotejat, mutilat i arrossegat pels carrers alcoians, com a fet històric de l'empoderament de la classe obrera que, amb per tal d'obtenir unes millors condicions laborals, decideix fer ús de la violència.

Finalment, aquesta aproximació al context històric dels esdeveniments de la industrialització i de les lluites del moviment obrer em permet pensar la relació que uneix –fortament i de per vida– l'obrer amb la màquina, en la revolució industrial i, concretament, en el cas alcoià, que ocupa la meua investigació plàstica i conceptual. De fet, les dones i els xiquets són els més afectats, en ser la mà d'obra més barata i en veure obligats a treballar sense descans, davant unes condicions laborals perilloses i d'alt risc per a la salut, amb un salari baix, que no ajuda a cobrir les necessitats més bàsiques a la llar.

Fotografia de l'arxiu personal de J. Aura. Dones en fàbriques de paper, Alcoi.

7 El 28 de setembre de 1864, en una assemblea pública celebrada a Sant Martin's Hall de la Long Acre, a Londres, es funda l'Associació Internacional de Treballadors, coneguda posteriorment com la I Internacional. La comissió encarrega a Karl Marx redactar el "Manifest Inaugural", on l'economista proclama la necessitat de portar a les masses a conquerir el poder, des de la fraternització amb obrers d'altres països.

2. Desenvolupament del treball plàstic

En el treball l'home s'oblida de si mateix; tot i això, el seu oblit no és simple i innocent, sinó més semblant a l'estupidesa. A través del treball, l'home ha mutat de subjecte a objecte; en altres paraules, s'ha convertit en un animal deficient que ha traït els seus orígens.

E. M. Cioran, *La maledicció del treball*

Amb aquest projecte artístic, la meua intenció és embastar un discurs plàstic i conceptual que done veu a aquells col·lectius més vulnerables –infants i dones–, m que han treballat en les fàbriques alcoianes, sota una sèrie de condicions precàries. En aquest punt, vull fer una al·lusió a la contemporaneïtat del projecte, ja que després de gairebé dos segles d'història, milers de xiquets i de xiquetes segueixen treballant, encara avui dia, en condicions infrahumanes i insalubres, en diferents fàbriques tèxtils, inscrivint les seues vides a una cadena de producció agressiva, per tal d'estimular el sistema de producció capitalista.

Així, mitjançant un procés plàstic del material d'arxiu –com un intent de recuperació de la memòria i la petjada de temps passats– treballo les dures condicions de l'ésser del subjecte, davant del complex engranatge del sistema capitalista, a través d'una sèrie d'obres plàstiques i conceptuals, a partir de la intervenció de fotografies antigues. D'aquesta manera, a partir de tot el material recopilat sobre les condicions laborals de les dones i els xiquets, en l'època de la Revolució Industrial a Alcoi, a la fi del segle XIX i principis de segle XX, presente una col·lecció de peces que poden agrupar-se en tres sèries de treballs. En primer lloc, intervinc ratllant, amb tinta negra, un recull de 72 cartes mercantils, que visibilitzen la capacitat de producció i intercanvi de mercaderies de la ciutat d'Alcoi, a la resta de la península, l'any 1934. En segon lloc, realitze una sèrie de 10 collages, de grans dimensions, amb fil de cotó i paper de fumar –la més petita de 90 cm x 80cm–, sobre la situació laboral de la classe obrera alcoiana, a les fàbriques de paper i en les fàbriques de tèxtil. I, en tercer lloc, elabore una sèrie de 5 fotocollages de grans dimensions, en què el cos del treballador –en aquest cas el de les dones de les fàbriques– queda alienat, sota el jou de l'engranatge de la màquina, creant un 'cos-altre', en aquest acoblament gairebé perfecte entre l'ésser i la tecnologia, que aconsegueix esborrar els límits entre el que és humà i el que és mecànic. Passe a detallar cadascuna de les sèries presentades:

A. Sèrie I: “El procés d'intercanvi de mercaderia (Alcoi, 1934)”

La ciutat d'Alcoi és, sens dubte, una de les primeres ciutats espanyoles on la Revolució Industrial va tenir lloc, amb una millora de les comunicacions terrestres i una àmplia gamma de serveis per a la població. No obstant això, tots aquests fets històrics no podrien haver passat si Alcoi no hagués assumit la modernització, en inaugurar la primera línia de ferrocarril d'Alcoi a Gandia, també coneguda com 'tren dels anglesos'⁸, en què es transporta carbó i fusta, a les fàbriques alcoianes. D'aquesta manera, Alcoi es

⁸ Aquest ferrocarril és conegut com “tren dels anglesos”, ja que a finals del XIX, Espanya està immersa en una profunda crisi política i econòmica, necessitant demanar diners a una companyia britànica, per construir el port marítim i la línia de ferrocarril entre les ciutats de Gandia amb Alcoi, cedint del port de Gandia com a territori britànic.

converteix en una de les ciutats espanyoles que més exporta a la resta d'Espanya i Amèrica, amb un total de més de 40.000 tones de diferents materials, que es tornen venals i adquiribles.

Per tant, prenent com a punt de partida la quantitat d'entrades i eixides de mercaderia que registra la ciutat alcoiana, a finals del segle XIX i començament del segle XX, vaig realitzar un treball plàstic i conceptual, entorn del procés d'intercanvi de la mercaderia. A continuació, considere important recollir les següents paraules d'*El capital*, de Marx:

Les mercaderies no poden anar per si soles al mercat ni intercanviar-elles mateixes. Hem de tornar, doncs, la mirada cap als seus custodis, els posseïdors de mercaderies. Les mercaderies són coses i, per tant, no oposen cap resistència [...]. Per vincular aquestes coses entre si com mercaderies, els custodis d'aquestes han de relacionar-se mútuament entre persones [...] la voluntat resideix en aquests objectes [...]. Tots dos, per tant, s'han de reconèixer l'un a l'altre com a propietaris privats. Aquesta relació jurídica, la forma és el contracte –legalment formulat o no– és una relació entre voluntats en què es reflecteix la relació econòmica (1867, pàg. 103).

D'aquesta manera, amb la sèrie titulada: “L'intercanvi de mercaderia (Alcoi, 1934)”, pretenc reflexionar sobre la vinculació que s'estableix, entre els propietaris de mercaderies i aquelles entitats interessades a adquirir aquesta mercaderia, per mitjà de relacions de contracte i intercanvi. Així, aquest recull de 74 documents oficials recull els llaços d'unió, en forma d'acords de compravenda, entre la ciutat d'Alcoi i la resta del territori nacional, amb la intenció de generar un intercanvi, de la mercaderia alcoiana. Per tant, el projecte consta d'un conjunt de cartes, amb capçalera i data de l'any 1934, signades per la Cambra Oficial de Comerç i Indústria d'Alcoi –en la seua majoria–, en les quals la ciutat alcoiana realitza una sèrie de convenis nacionals, amb diferents ciutats espanyoles: Burgos, Badajoz, Toledo o Sevilla, per posar algun exemple, que entaulen una relació mercantil amb la ciutat d'Alcoi, per tal d'oferir una sèrie de productes manufacturats, realitzats a la localitat, que reflecteixen l'intens flux d'intercanvi de mercaderies, amb les diferents cambres de comerç i indústria d'Espanya, el 1934.

A partir del procés creatiu, aquesta sèrie de 72 documents compleix una funció telegràfica, ja que part del seu text comercial queda ocult i en silenci, sota un conjunt de línies negres, com a reminiscència d'aquestes primeres ‘línies’ ferroviàries, que transporten tones de carbó, a la ciutat alcoiana. Ara, la censura parcial del text impossibilita la lectura total dels documents, ratllant totes aquelles paraules que no tenen una relació mercantil directa, amb la informació específica de compra-venda de la mercaderia. Així, per seleccionar les parts del text, es prenen com a referència les paraules inscrites en els llibres de comptabilitat: procedència, objecte, import, eixida o data, per posar alguns exemples. D'aquesta manera, el missatge que conté cada carta es fa més precís i telemàtic, visibilitzant-ne només aquelles paraules i frases claus que ajuden a entendre, de manera ràpida i concisa, els requeriments i gestions de compravenda, inscrits en cadascuna de les cartes. Al mateix temps i per tenir una visió més espacial dels acords i contractes de la Cambra de Comerç i Indústria d'Alcoi amb la resta de compradors nacionals, present la cartografia d'un mapa a gran escala –realitzat per una empresa de cartografia–, que reproduïx de manera fidel i bidimensional, amb proporcions mètriques i de manera simplificada, la relació que estableix Alcoi, amb la resta de ciutats i municipis espanyols, l'any 1934. Per tant, aquesta primera sèrie titulada: “el procés d'intercanvi d'mercaderia (Alcoi, 1934)” “està composta per 72 documents oficials intervinguts, que formen una mena de poema visual, de línies negres i text mecanografiat, i la representació d'un mapa del territori nacional, de grans dimensions, que reflecteix la cartografia quantitativa de

fluxos d'intercanvi de mercaderies, entre la localitat d'Alcoi i les diferents ciutats nacionals, a principis del segle XX.

B. Sèrie II: “Dones de fil. Nens de paper”

Abans l'obrer venia la seva pròpia força de treball, de la qual podia disposar amb llibertat; ara ven a la seva dona i els seus fills; es converteix en traficant d'esclaus.

Marx, K., *Treball assalariat i capital*, 1849

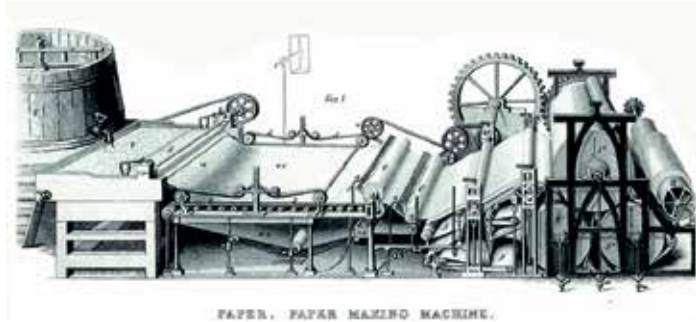
La incorporació de dones i de xiquets, de curta edat, al món laboral de les fàbriques en la Revolució Industrial es torna necessari, ja que els baixos salaris dels treballadors són tan insuficients, que és un requisit obligatori recórrer a tota mà d'obra familiar, per poder arribar a cobrir les necessitats més bàsiques. En aquest sentit, les dones i els nens són peces molt importants, per als beneficis econòmics del propietari i administrador de la fàbrica, ja que el seu salari és menor al dels homes, treballant les mateixes hores i en les mateixes condicions laborals. De la mateixa manera, molts xiquets estan exposats a vexacions i maltractaments⁹, per part dels capatassos de les fàbriques, i arriben a tenir un aspecte malaltís. De fet, la classe obrera no disposa de condicions de salubritat i és víctima de malalties com, per exemple, el còlera o la tuberculosi, que es converteixen en epidèmies que produiran un elevat nombre de morts a l'any, i arribarà a una esperança de vida de no més de trenta anys, en els millors casos.

Amb aquesta sèrie de treballs titulats: “Dones de fil. Xiquets de paper”, presente una col·lecció de 10 collages de grans dimensions, encarnant –a partir del fil blanc i el paper de fumar– els personatges de les classes obreres més vulnerables: les dones i els xiquets/adolescents. Així, a partir de manipular una sèrie de reproduccions fotogràfiques de l'època, de manera artesanal, elabore una narrativitat discursiva, utilitzant materials, com són el fil de cotó i el paper de fumar, que fan referència directa a les fàbriques tèxtils i a les fàbriques papereres, de la Revolució Industrial alcoiana. En aquest sentit, i sobre cadascuna d'aquestes imatges fotogràfiques, treballe brodant amb fil de cotó blanc la zona de la mirada o, fins i tot, la totalitat visible del cos de les dones en les fàbriques que, com Penèlope a l'Odissea d'Homer, queden alienades sota la repetició rutinària i mecànica, al llarg de les seves dures jornades de treball. Així, aquestes dones es transformen en crisàlides –com si d'una obra de Judith Scott es tractés–, en viure empresonades en el seu propi capoll de fil de cotó, on es van sepultant amb el pas dels anys, com cadàvers en vida, davant l'esgotament d'un cos físic i d'una mirada perduda, que no pot deslligar-se de les muntanyes de fil, que les envolten. Una cosa semblant passa amb els xiquets i els adolescents, que treballen en les fàbriques papereres alcoianes, on la mirada vaga sense rumb davant l'ensordidor soroll de les màquines, entre canastres plens de pasta de cel·lulosa, bobines de paper continu, plec o quaderns de paper tina, entre altres coses. Em sembla important destacar que, en la segona meitat del segle XIX, Alcoi és una de les ciutats pioneres, a nivell nacional, a incorporar la màquina de Nicolás Louis Robert,

9 La Comissió de Reformes Socials, en 1883 assenyala que: “l'edat de sis anys per començar a treballar és la general, no només a Catalunya sinó en els altres centres fabrils d'Espanya, com Alcoi, Màlaga, Granada, Antequera, València i Valladolid. En aquestes regions [...] treballen de dotze a tretze hores, guanyen molt poc i se'ls tracta molt malament”.

per a la fabricació contínua del paper, i s'hi incrementa el nombre de fabricants paperers a la localitat, el 1864. Ací en recull un detall:

Màquina per a paper continu de Nicolás Louis Robert, 1799

Així, amb aquesta nova maquinària, s'augmenta, també, la varietat de papers fabricats a la localitat alcoiana: paper de fumar, paper d'escriure, cartó o paper d'estrassa, i s'hi fa desaparèixer –de manera gradual i progressivament– el paper tina, amb el tancament de la fàbrica de Molí Catí, a finals del segle XIX.

En aquesta sèrie “Dones de fil. Nens de paper”, centre meua atenció en la realització d'una sèrie de peces que parlen de la importància de la pèrdua de la mirada en els xiquets i els adolescents, que treballen en les fàbriques papereres alcoianes, produint una sèrie de peces collages, en què el treballador experimenta un procés de ceguesa forçada, perdent la visió total en tots dos ulls, a partir del prim i blanquinós vel que provoca l'opacitat del full de paper de fumar, en els ulls del treballador, on el camp receptiu del sistema sensorial de la vista queda abocat al món dels espectres i els fantasmes. Així, els treballadors esdevenen endevins cecs –igual que Tirèsies, en la mitologia grega–, que s'acosten al món a través de les seues mans, on les empremtes, que contenen la memòria, descriuen la misèria de les seues vides.

Fotografia de l'arxiu personal de J. Aura. Treballadores en fàbriques alcoianes.

C. Sèrie III: “El cos màquina”

El maquinista és part de la màquina, no només durant la seua activitat com a maquinista, sinó també després.

G. Deleuze i F. Guattari, *Kafka. Per una literatura menor*

René Descartes, en el seu llibre *El tractat de l'home* (1633), fa referència a la màquina corporal en termes completament mecànics, ja que el cos és una màquina que, segons el filòsof francès, té com a motor el cor, i la calor d'aquest és l'òrgan que produeix els moviments. I, amb més de dos-cents anys de diferència, Karl Marx fa un desenvolupament històric de les màquines, que apareixen com a grans autòmats, dominant la vida dels treballadors de les fàbriques. Així, el cos del treballador es va mecanitzant i, de manera progressiva, perd la seua autonomia i passa a cohabitar, en un garbuix de caragols, cables i engranatges ben greixats, en la interfície del cos de la màquina. Per aquest motiu el filòsof alemany Theodor Adorno, en el seu llibre *Minima moralia: reflexions sobre la vida danyada* (1951), diu: “En els homes l'alienació es posa de manifest sobretot en el fet que les distàncies desapareixen” (1951, pàg. 46) i és, des d'aquesta idea, des d'on vaig construir aquesta tercera sèrie de peces, realitzades amb la disciplina del fotocollage.

La sèrie que compon el projecte “El cos màquina” està composta de 5 peces, de grans mesures, on el cos de la dona treballadora, a les fàbriques d'Alcoi, es fon amb el ferro del cos de la màquina, en aquesta convivència diària i rutinària, que dona lloc a un ser molt més productiu, que té la capacitat de millorar i incrementar el seu rendiment laboral a la fàbrica, per tal d'esdevenir un cos-tecnològic més prolífer i inesgotable. Així, a partir de la disciplina del collage tradicional, realitza un espejament del material fotogràfic seleccionat, per crear –com si del Dr. Frankenstein es tractés– un híbrid entre el cos orgànic de la dona, immersa en la producció mercantil, i l'engrenatge tecnològic de la màquina. D'aquesta manera, a base de retalls i cinta adhesiva, construeix nous cossos industrialitzats, que representen la fusió que es produeix del cos de la dona alienada amb el cos de la màquina, a les fàbriques alcoianes. En aquest sentit, aquestes noves corporalitats *ciborgs* són difícils d'arribar a diferenciar, perquè els contorns dels seus límits, que circumscriuen cada un d'aquests cossos, es barregen en una amalgama de cables i ossos, que impedeixen la possibilitat de deslligar de l'engrenatge que els manté sotmesos, en el sistema del mercat capitalista. Finalment, el procés artesanal del collage fotogràfic es digitalitza, donant com a resultat la selecció de peces que presente en aquesta sèrie.

V. CONCLUSIONS

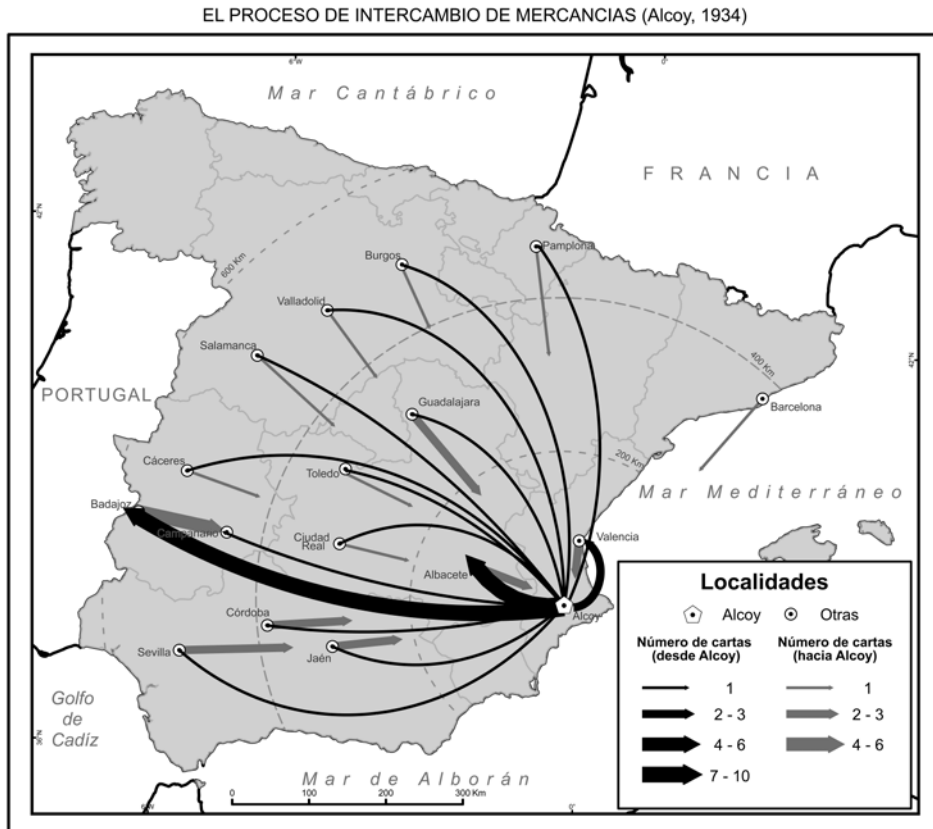
Aquest projecte d'investigació plàstic i conceptual, des d'una perspectiva multidisciplinària, reflexiona sobre qüestions relacionades amb la desigualtat de condicions de treball de la dona i del menor d'edat, en l'època de la Revolució industrial alcoiana, que es tradueix en una major segregació professional, fins al dia d'avui. Així, amb aquest projecte, la meua intenció és recuperar una sèrie de documents de l'època: textos, fotografies, cartes comercials o documents de la Cambra de Comerç i Indústria d'Alcoi com a suport i material de treball artístic, des d'on poder (re)construir i visibilitzar una memòria alternativa i d'arxiu visual, des de la fotografia, el collage, els mapes o els textos.

Finalment, aquest projecte expositiu es compon de tres sèries de treballs plàstics: “El procés d’intercanvi de mercaderia (Alcoi, 1934)”, amb un total de 72 peces de paper i un mapa de grans dimensions; “Dones de fil. Xiquets de paper”, amb un total de 10 collages de fil i paper de fumar; i, finalment, “El cos màquina”, amb un total de 5 fotocollages digitals, que configuren i donen per conclòs el projecte. D’aquesta manera i com a conclusió, aquesta col·lecció d’obres conforma una instal·lació multidisciplinària, que remet a una política del testimoni i la memòria visual, des d’on donar veu als cossos de fàbrica més vulnerables i invisibilitzats.

VI. BIBLIOGRAFIA

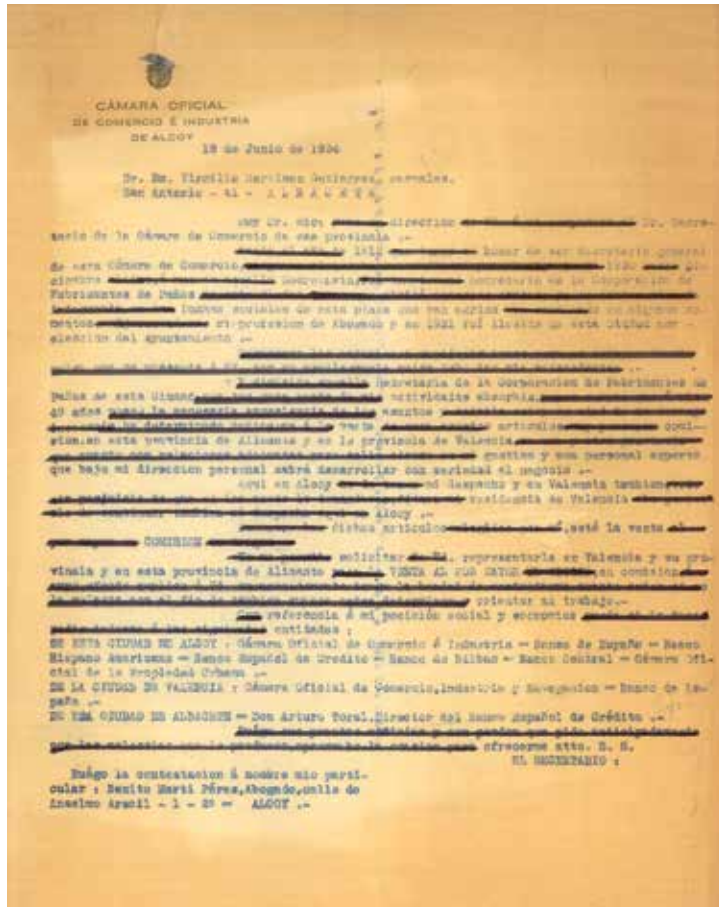
- Adorno, Theodor W. (1951): *Minima moralia: reflexiones sobre la vida dañada*, Madrid: Akal, 2004.
- Aracil Martí, R. y García Bonafé (1973): “M. Moviments socials d’Alcoi: un intent de cronologia”, *I Congrés d’Història del País Valencià*, Valencia: Universidad de Valencia. Vol. 4, 1974 (Edad Contemporánea).
- Comisión de Reformas Sociales, *Información oral y escrita. practicada en virtud de la Real Orden de 5 de diciembre de 1883*. Madrid. Imprenta M. Minuesa de los Ríos. 1889 i 1891.
- Descartes, René (1633): *El tratado del hombre*, Madrid: Alianza Editorial, 1990.
- Egea Bruno, Pedro M. (1984) *La clase obrera de Alcoy a finales del siglo XIX*, Murcia: Universidad de Murcia.
- Marx, Karl (1867): *El Capital: crítica de la economía política*, México: Siglo XXI (1979)
- Marx, Karl, Engles, Friedrich (1974): *Obras Escogidas en tres tomos*, Moscú: Progreso, 1974.
- Nancy, Jean-Luc (2003): *Corpus*, Madrid: Arena Libros.

SÈRIE I: “EL PROCÉS D’INTERCANVI DE MERCADERIA (ALCOI, 1934)”

Luisa Pastor

Instal·lació de 74 cartes i mapa de gran mesura 2018.

Carta intervinguda. Instal·lació de 74 cartes i mapa de gran mesura, 2018.

Foto detall.

17 de Julio de 1934

Dr. Dn. Joan Vilaseca,
Caspe - 20 - S A E C H N O N A

Querido amigo: ~~.....~~

~~.....~~ Perdido
poco ..-

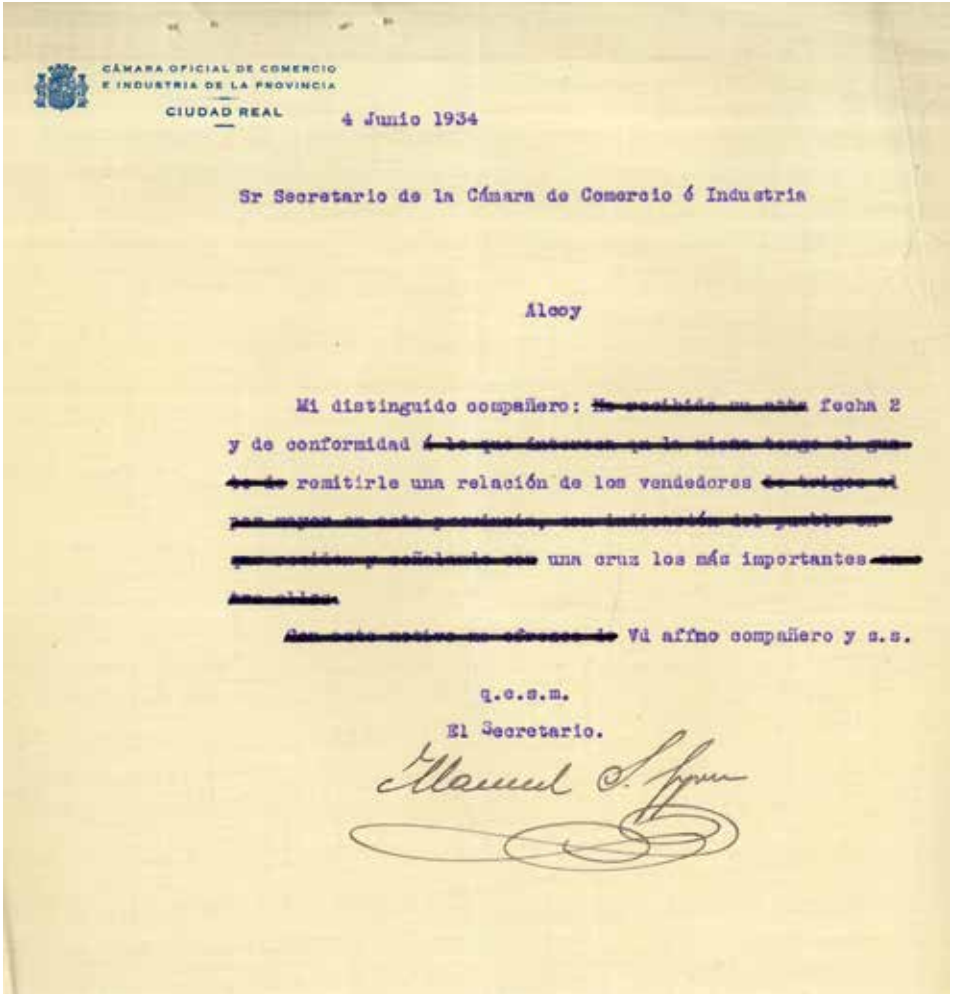
He pensado ~~.....~~ negocio ~~.....~~
exportacion, ~~.....~~ importante ~~.....~~
Vilaseca, ~~.....~~ cuestiones ~~.....~~

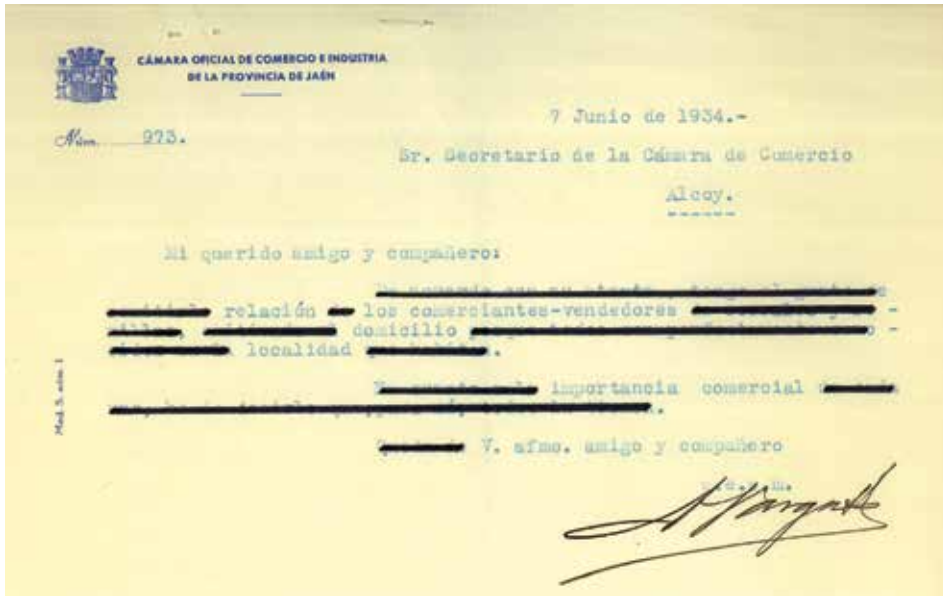
Te ~~.....~~ escrito ~~.....~~ Or. representantes ~~.....~~ -
~~.....~~ extranjero, ~~.....~~ no quiero ~~.....~~
~~.....~~ rason poderosa ~~.....~~
~~.....~~ De Gandia, ~~.....~~
~~.....~~ en Valencia ~~.....~~ -
~~.....~~ exportacion ~~.....~~ -
~~.....~~ temporada y ~~.....~~ invierno ~~.....~~ -
~~.....~~ -

De Gandia ~~.....~~ á Alcoy ~~.....~~ -
~~.....~~ un abrazo - affec. amigo

~~.....~~

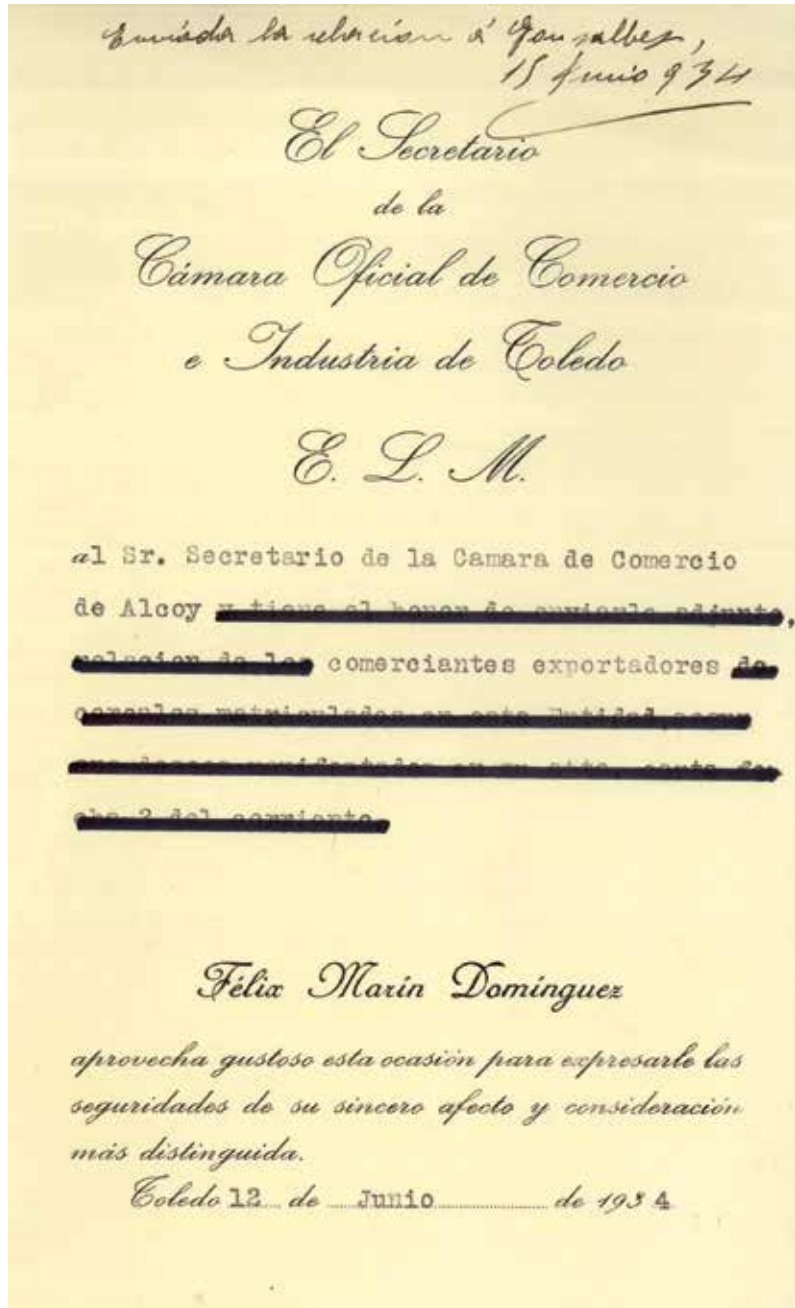
*El hermano con Ramon es el Gerente á director de GAS LE-
vante. - ¿si el gas de Valencia es de una compañía, ¿puedo yo tener allí
un sitio aunque sea modesto para poner gas en Valencia?*

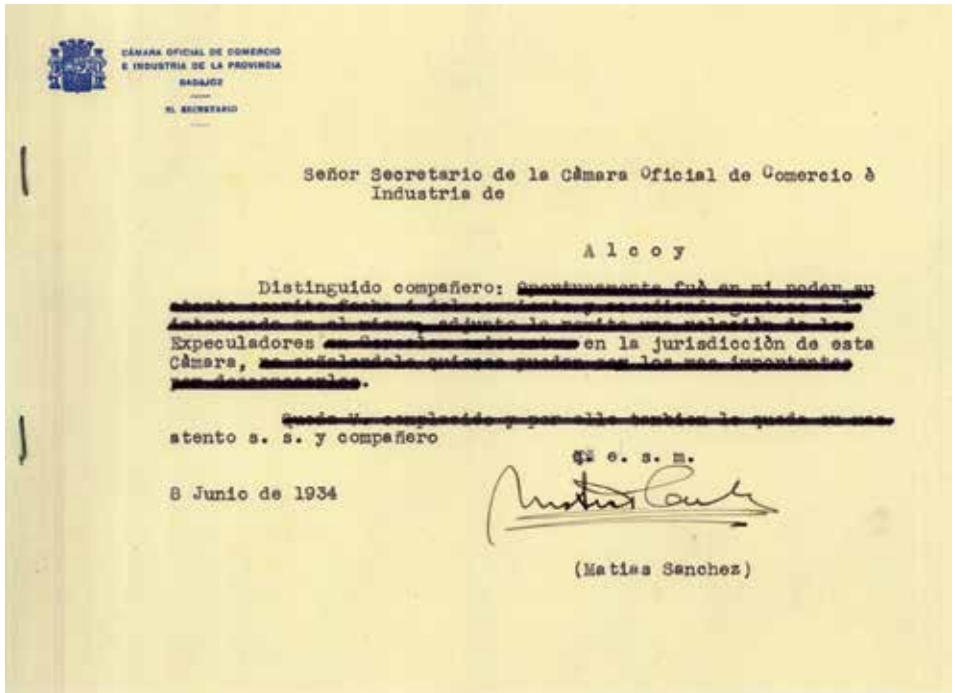
Carta intervinguda. Instal·lació de 74 cartes i mapa de gran mesura, 2018.

Carta intervinguda. Instal·lació de 74 cartes i mapa de gran mesura, 2018.

El Secretario
de la
Cámara Provincial de Comercio
e Industria de Burgos
B. L. M.

al Sr. Secretario de la Cámara hermana de Alcoy, ~~un distinguido compañero, y en consecuencia~~
~~de la relación de los principales Comerciantes~~
al por mayor, ~~establecidos en~~
~~esta ciudad, y con el fin de que~~
~~se les facilite la información de los~~
~~datos que se les solicitan.~~

Agustin Garcia de Obeso

aprovecha gustoso esta ocasión para reiterarle
el testimonio de su más distinguida considera-
ción personal.

Burgos 5 de Junio de 1934.

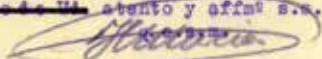
HIJO DE PEDRO MACIAS
TELEFONO 41

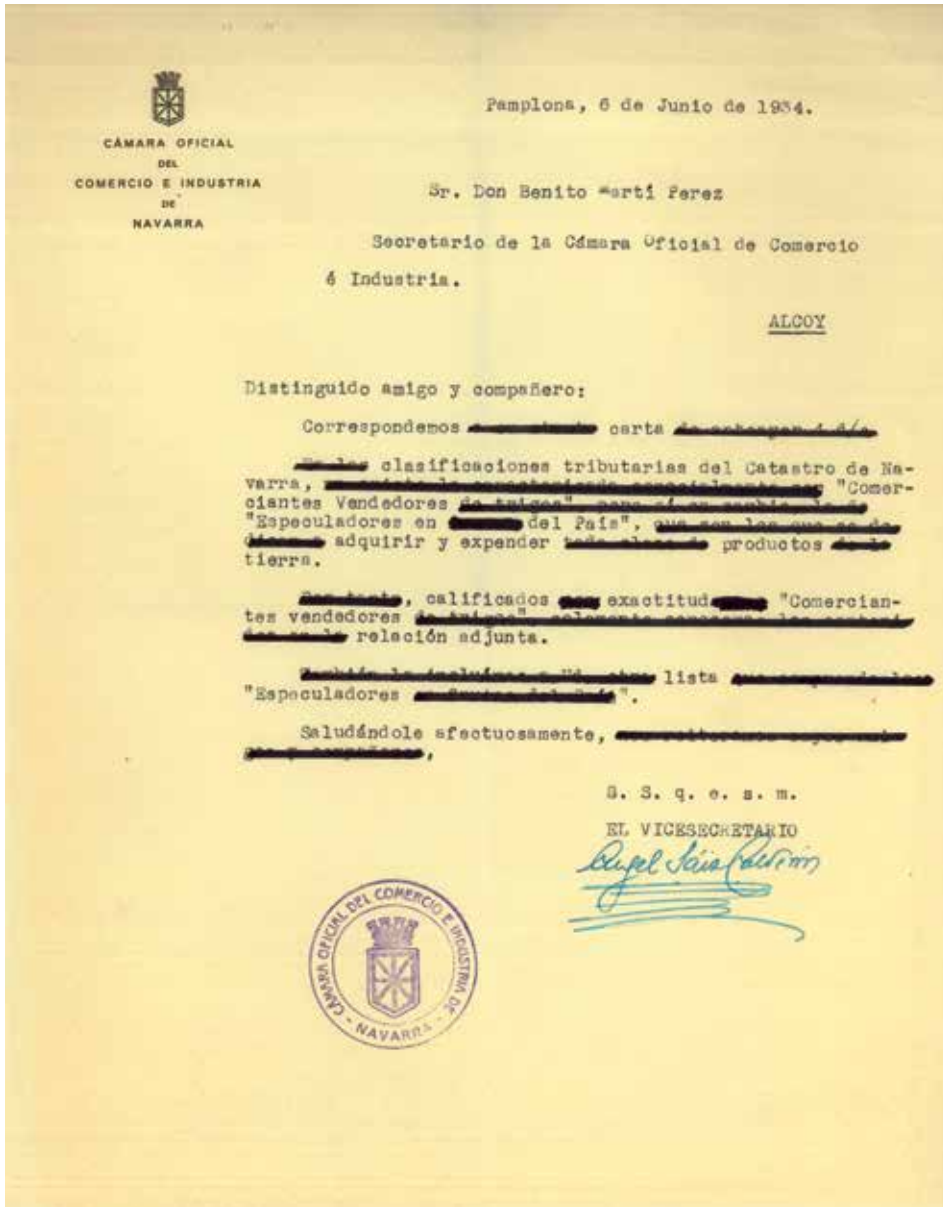
DIRECCION TELEGRAFICA PENACIAS

Fuente de Cantos 11 de JULIO DE 1834.
OFICINA 1.

Sr. D. Benito Marti Perez.
Anselmo Aracil 1 - 2º - ALCOY - - - - -

May Sr. mio: ~~En un momento de gran actividad, y de gran importancia.~~
~~En Valencia estoy representado por el buen amigo y cliente D. Francisco Esplagues Galindo - Ermita de San Vicente 16, - cuyo Sr. le cedo todos los locales que necesito para un almacen en precio con la competencia.~~
~~En Alicante estoy representado por la Srta. Josefa de Yzu y Muñoz, y su padre le concedió un por haber estado cajero en el B.de E. de Alcoy bastante años, y precisamente he estado por ahí con D. Leopoldo ~~con un año.~~~~
~~En Alicante está particular le hego. He estado alguna vez por ahí, pero hace años estaba en Alcoy un par de días y el buen amigo y compañero D. Aurelio Gonsjó y Sola me presentó a unos cuantos compañeros suyos, y en vida Pilar se abajó a mí y de mí hermano Pilar.~~
~~Por los sucesos expuestos siento verdaderamente una inteligencia de negocio, aparte de entender que estamos atravesando de una fecha de tan poco negocio en los asuntos ~~de negocio que se pueden~~ considerar malos, ya que con el régimen de tasa, tendremos que quedar malos todos los intermediarios, ya que existe una gran responsabilidad en las transacciones, ya que el mercado no está en condiciones de pagar las tasas y el gobierno las quiere imponer.~~
~~Sea con este motivo de mi atento y afmto s.d.~~

Carta intervinguda. Instal·lació de 74 cartes i mapa de gran mesura, 2018.

SÈRIE II: “DONES DE FIL. NENS DE PAPER”

S / T. Collage, 2018. 107 x 117 cm

Foto detall.

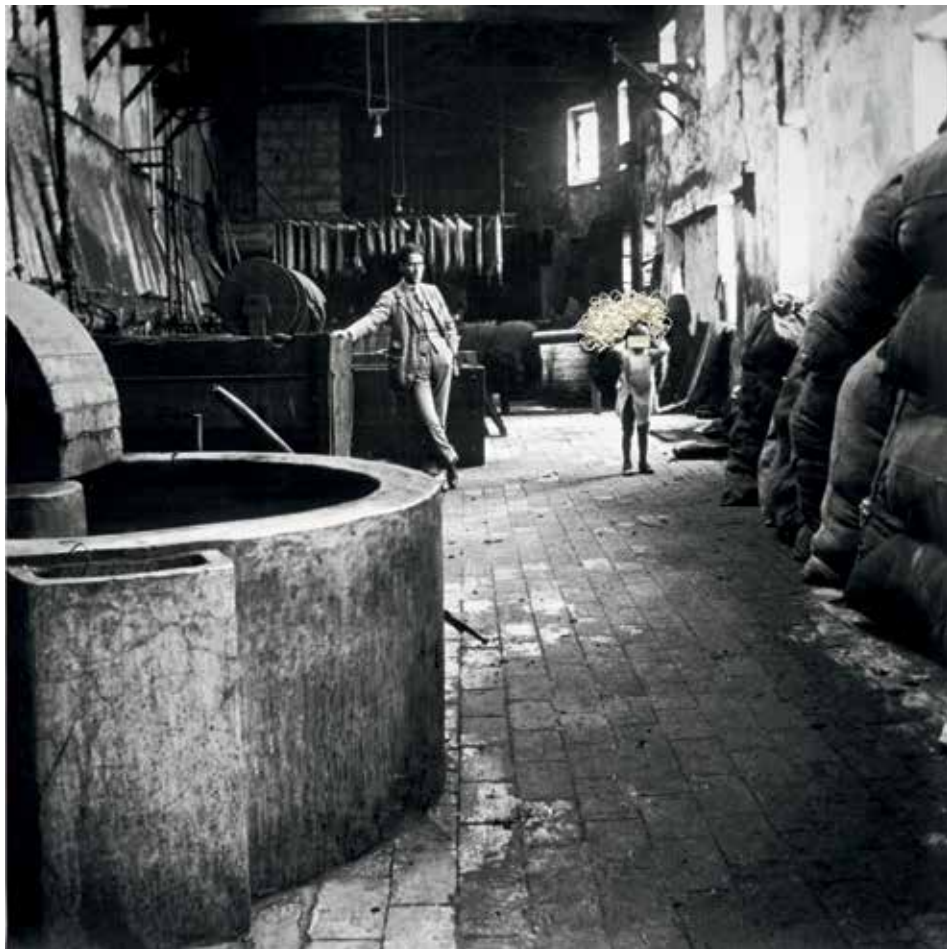
Foto detall.

S / T. Collage, 2018. 132 x 107 cm

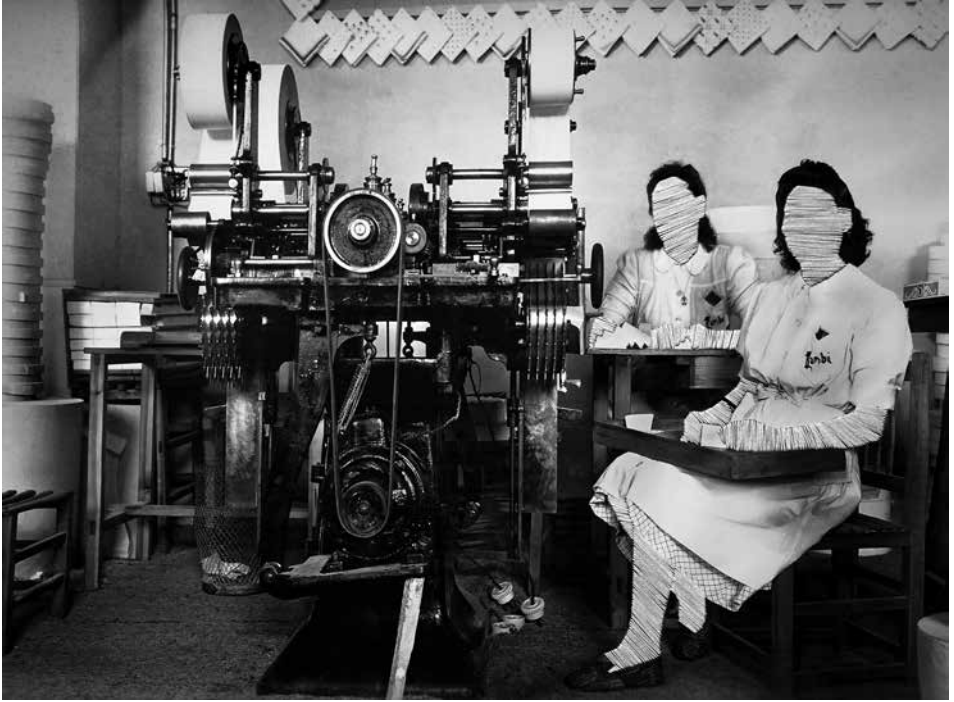
Foto detall.

S / T. Collage, 2018. 107 x 107 cm

Foto detall.

S / T. Collage, 2018. 152 x 107 cm

Foto detall.

Foto detall.

S / T. Collage, 2018. 107 x 133 cm

Foto detall.

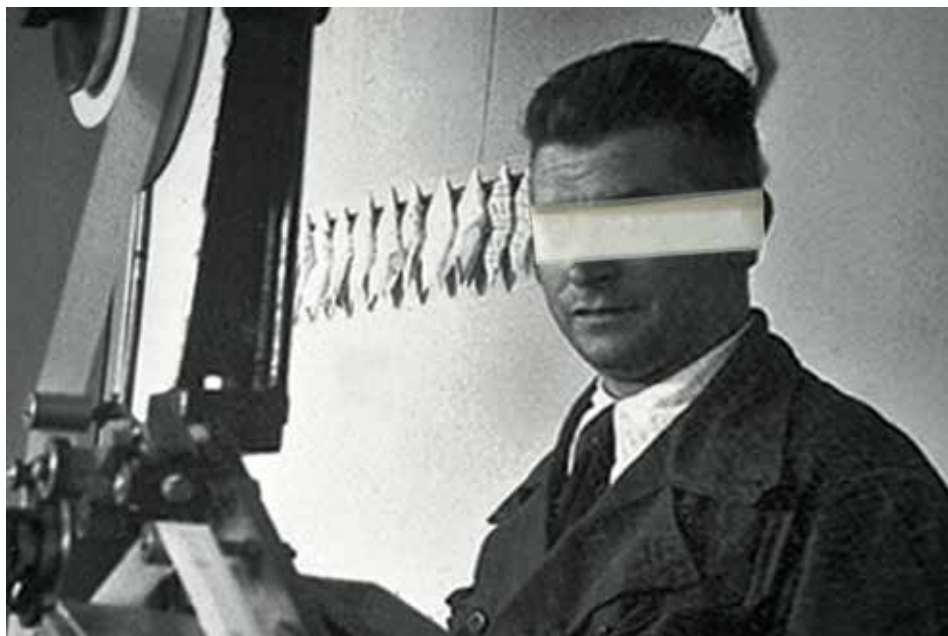

Foto detall.

S / T. Collage, 2018. 136 x 107 cm

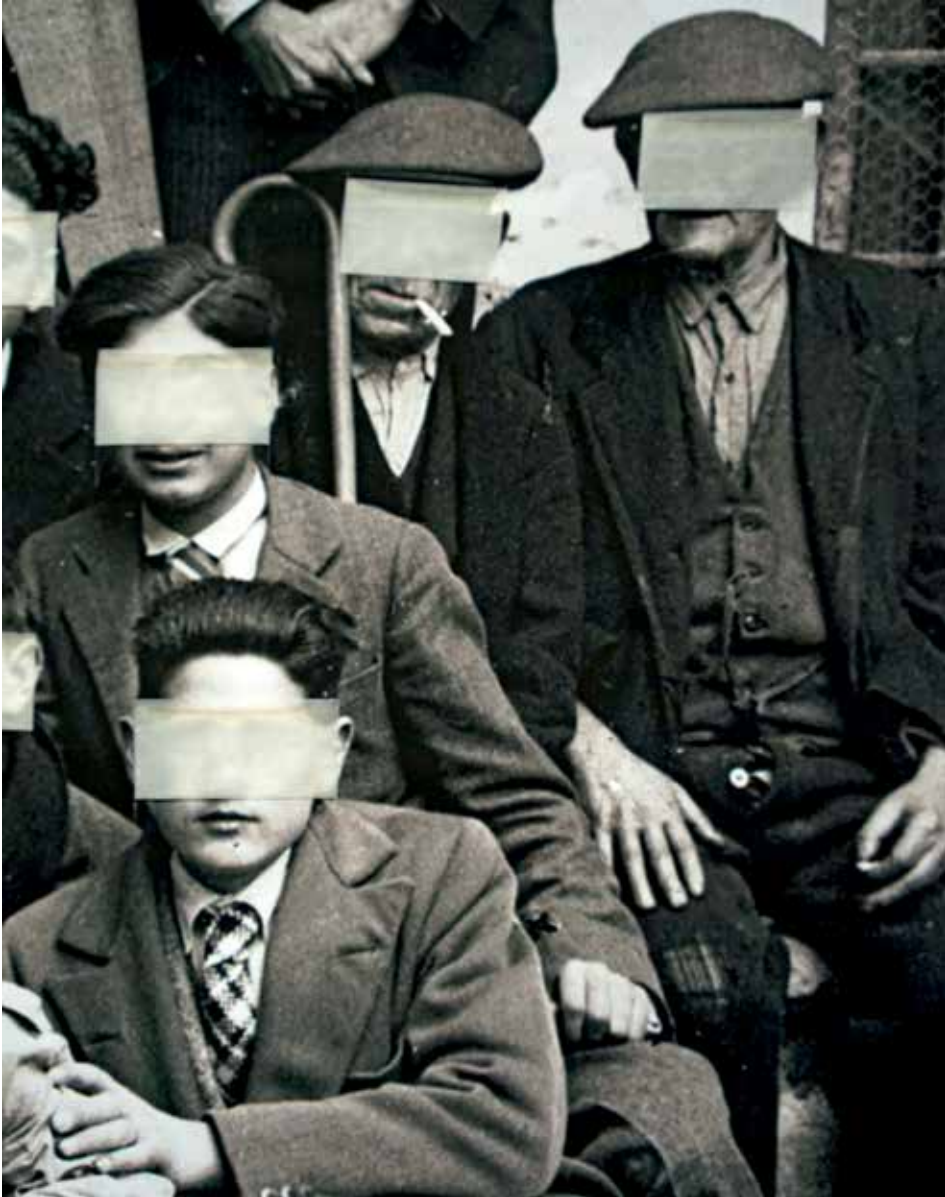

Foto detail.

Foto detall.

S / T. Collage, 2018. 85 x 92 cm

Foto detall.

S / T. Collage, 2018. 91,7 x 81 cm

Foto detall.

S / T. Collage, 2018. 91,7 x 92 cm

Foto detall.

S / T. Collage, 2018. 132 x 107 cm

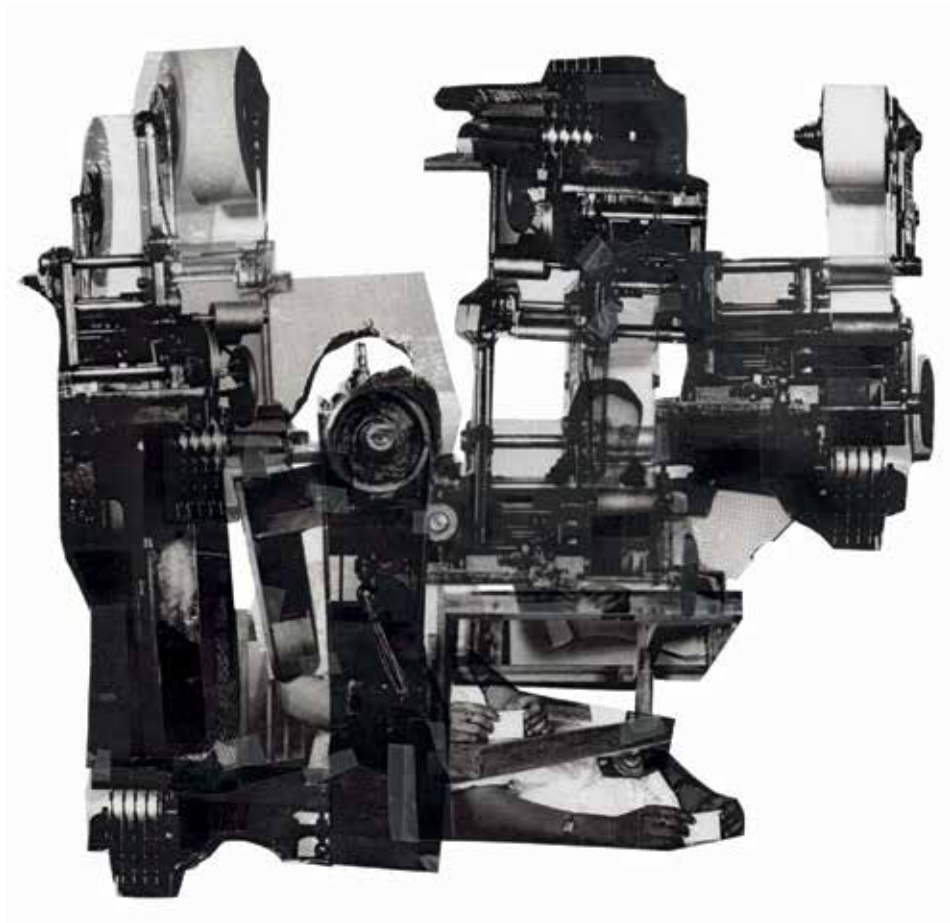
Foto detall.

Foto detall.

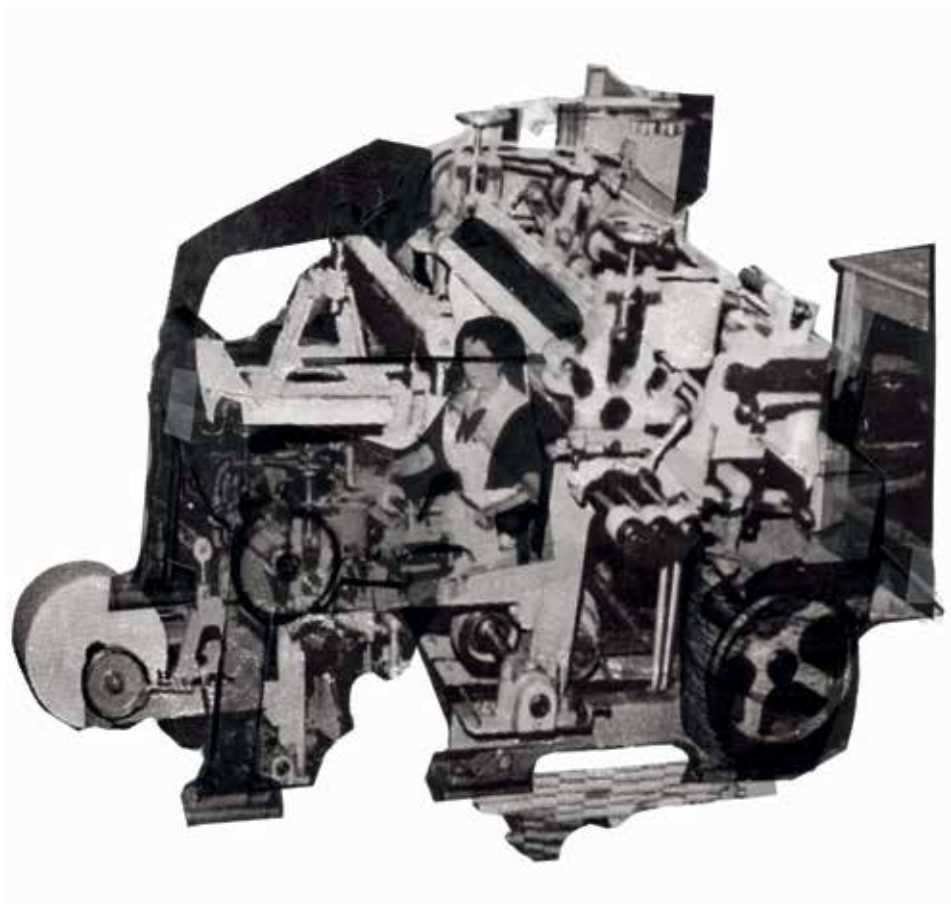
SÈRIE III: “EL COS MÀQUINA”

S / T. Fotocollage, 2018. 91,5 x 92 cm

S / T. Fotocollage, 2018. 92 x 116 cm

S / T. Fotocollage, 2018. 92 x 85,5 cm

S / T. Fotocollage, 2018. 152 x 107 cm

S / T. Fotocollage, 2018. 107 x 180 cm

LUISA PASTOR (Alacant, 1977)

FORMACIÓ (Selecció)

- 2016 Doctora en Bellas Artes, con Premio Extraordinario de Doctorado. Universidad Miguel Hernández, de Elche.
97-01 Licenciada en Bellas Artes. Universidad de Granda.

BEQUES I AJUDES (selecció)

- 2018 UNAM. Programa de Becas Posdoctorales en la UNAM. Becaria del Instituto de Investigaciones Estéticas, asesorada por el doctor Cuauhtémoc Medina. Ciudad de México. (12 meses)
2017 Beca Producción de Arte. Cátedra Antoni Miró de Arte Contemporáneo. Universidad de Alicante y Fundación Sabadell. Alicante. (6 meses)
15-16 Beca de Excelencia de Programas Especiales del Gobierno Mexicano (SRE/AMEXCID) de “Estancias de Creación Artística”. Ciudad de México. (6 Meses)
2012 Beca EAN II. Encuentro de nuevos artistas “Cidade de Cultura”. Santiago de Compostela.

PREMIS I MECIONES (Selecció)

- 2017 Finalista Bodega ACME. Ciudad de México (México).
2016 Finalista: Premio Internacional de Pintura Focus. Fundación de Cultura, Sevilla.
Finalista: Premios Embarrat. Museo J. Trepas. Tárraga (Lleida).
Mención de Honor. XLIX Certamen Nacional de Pintura ‘Vila Sant Joan’, Alicante.
2015 Finalista Salón ACME nº 4. Ciudad de México (México).
Adquisición: XIV Premio de Poesía Experimental, Diputación de Badajoz.
2014 1º Premio: XVIII Premios Pastor Calpena. Teatro Wagner de Aspe (Alicante).
Adquisición: XIV Premio de Poesía Experimental, Diputación de Badajoz.
Mención Honorífica: XLVII Certamen de Pintura ‘Vila de Sant Joan’, Alicante.
2011 Premio-Adquisición: Convocatoria de Artes Plásticas y Fotografía, Diputación de Alicante.
2008 1º Premio: XXIX Certamen Internacional de Minicadros. Museo del calzado. Elda (Alicante).
2009 Premio-Adquisición: Convocatoria de Artes Plásticas y Fotografía. Diputación de Alicante.
2005 1º Premio Originalidad: I Concurso de Arte y Diseño. IAC Juan Gil-Albert. Alicante.
Mención Honorífica. Giovane Arte Europea. Castello Visconteo. Pavia (Italia)

- 2004 1º Premio de Pintura: Certamen Nacional 'Miradas a Juan Gil-Albert' IAC Juan Gil-Albert. Alicante.
1º Premio de Dibujo: Certamen Nacional 'Miradas a Juan Gil-Albert' IAC Juan Gil-Albert. Alicante.
- 2003 Adquisición: V Edición de Arte de Mujeres. Sala Alameda. Instituto Andaluz de la Mujer. Junta de Andalucía. Málaga.

EXPOSICIONS INDIVIDUALS (selecció)

- 2018 *Debe/Haber/Saldo*. Galería Nordés. Santiago de Compostela.
2010 *Érase una vez*. Galería Ana Peris. Alicante.
2009 *Punto y línea sobre el plano*. Centro Cultural de Campello. Alicante.

EXPOSICIONS COL·LECTIVES (Selecció)

- 2017 *Bodega ACME*. Ciudad de México.
2016 *Premio Internacional de Pintura Focus-Abengoa*. Sevilla.
2016 *V Convocatoria Mardel de Pintura*. Centro el Carmen. Valencia
Embarrat. 'La Gran Màquina III'. Museu J. Trepal. Tàrrrega (Girona)
Salon ACME. Colonia San Miguel Chapultepec. México D.F.
2015 XIV Premio de Poesía Experimental, Diputación de Badajoz.
Arte Cisoría, Palazzo Regio de Cagliari, Cerdeña (Italia).
2014 *Des de Dins*. Museo Universidad de Alicante (MUA).
2013 *Quién hablará de nosotras cuando hayamos muerto*. Galería Isabel Hurley, Málaga.
2012 *Et Labora*, Centro Cultural Las Cigarreras, Alicante.
2010 *La herencia construida*. Galería Espacio Líquido, Gijón.
2009 *Diferencias al cuadrado*. Galería Espacio Líquido, Gijón.
2006 *La mirada perversa*. Galería Aural.
2005 De papel. Galería May Moré.
Cariño seguro que tú sabes hacer algo. Círculo de Bellas Artes. Madrid.
2004 VI EAC. IAC Juan Gil-Albert. Museo Universidad de Alicante (MUA).

Obra en col·lecció (Selecció)

Colección Mica (Vigo), Diputación de Badajoz, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert de Alicante, Museo Salvador Victoria (Teruel), Diputación de Málaga, Ayuntamiento de Aspe, Departamento de Dibujo (BBAA, Granada), Universidad de Alicante, Universidad Miguel Hernández de Elche.

www.luisapastor.net

AGRAÏMENTS:

Vull donar les gràcies a la Càtedra Antoni Miró d'Art Contemporani de la Universitat d'Alacant per donar suport a aquest projecte i, també, a Javier Aura, Maider Tornos, Paula Llopis, Magda Arques, José Manuel Crespo, Pilar Tébar, Mónica Jover, Maria Berná, Carlos Espinosa, Olivia Vivanco, Joana Maria Balsalobre, Reme Navarro, Juan Fuster, Chus Villar i a l'afecte incondicional dels meus amics i de la meua família.

PUBLICACIONS UNIVERSITAT D'ALACANT
COL·LECCIÓ CÀTEDRA ANTONI MIRÓ D'ART CONTEMPORANI

1. ROMÀ DE LA CALLE, Diàlegs entre les imatges i les paraules 2015-2016
2. RAFAEL CALBO, L'altra pintura 2015-2016
3. DAVID RICO, Pobresa, marginalitat, exclusió social [...] d'Antoni Miró 2016
4. JORDI TORMO, Antoni Miró, La mirada Rebel 2017
5. ART I SOCIETAT, Varis autors 2018
6. SILVIA VIANA, Soldats 2018
7. MERCÈ DIAZ, Memòria i identitat 2018
8. LUISA PASTOR, Cossos de Fàbrica 2018

CÀTEDRA
ANTONI MIRÓ
D'ART CONTEMPORANI
UNIVERSITAT D'ALACANT

AJUNTAMENT D'ALCOI
AJUNTAMENT D'OTOS

 Sabadell
Fundació